

چکیده

نکاح‌نامه‌ها یکی از انواع اسناد موجود در مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک است که به دو دسته طوماری و کتابچه‌ای تقسیم می‌شود. مهم‌ترین ویژگی نکاح‌نامه‌ها که در نگاه اول توجه هر بیننده‌ای را به خود جلب می‌کند، آرایه‌ها و عناصر زیبایی شناختی موجود در ظاهر آنهاست که به جرأت می‌توان گفت این ویژگی، نکاح‌نامه را از سایر اسناد تاریخی متمایز می‌کند. این عوامل که از آنها با عنوان عناصر ظاهری یاد می‌شود، نقش مهمی در زیبایی و ارزش هنری یک عقدنامه دارند. تذهیب، سرلوح، رنگ‌های به کار برده شده، شمسه، جدول، کمند و قاعده نحوست تربیع از جمله آرایه‌هایی هستند که بیشترین کاربرد را در تزیین یک سند نکاح داشته و در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

کلیدواژه:

مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک، اسناد، نکاح‌نامه‌ها، آرایه‌های هنری.

* کارشناس ارشد اسناد و مدارک آرشیوی، azad4190@gmail.com

** کارشناس ارشد اسناد و مدارک آرشیوی، کارشناس اسناد کتابخانه و موزه ملی ملک

madakto_91@yahoo.com

۱. موجود در کتابخانه و موزه ملی ملک

بررسی آرایه‌های هنری نکاح‌نامه‌ها^۱

آزاده عباسیان* - زینب اولاد**

مقدمه:

اسناد تاریخی از مهم‌ترین منابع پژوهش به شمار می‌آیند. از جمله این اسناد نکاح‌نامه‌ها هستند که هر چند دیگر اهمیت حقوقی خود را از دست داده‌اند اما به خاطر تعلّق به روزگاری دیگر، در کنار سایر اسناد شرعی ارجی تازه یافته‌اند. در این نکاح‌نامه‌ها آگاهی‌های فراوان و سودمندی در زمینه راه و رسم زندگی و اندیشه مردم دو قرن گذشته نهفته است. در این اسناد همچنین هنر نویسندگی، خطاطی، نقاشی و تذهیب با باورهای دینی و سنتی و شیوه‌های معیشت در هم آمیخته‌اند. برای بررسی دقیق‌تر این نکاح‌نامه‌ها باید این عناصر گوناگون شکلی و تزیینی را از یکدیگر تفکیک کرد تا خصوصیات و ویژگی‌های هر کدام به درستی معلوم شود.

رکن مهم این تزیینات که بیشتر توجه را به خود جلب می‌کند تذهیب آن است. تذهیب اصولاً بر قالبی استوار می‌شود که صفحه‌آرایی قباله از پیش معین کرده است و در آنها کم و بیش همان اصول و قواعدی به کار رفته که در سرلوح کتاب‌های نفیس معمول بوده است (آغداشلو، آیدین، قباله‌های نکاح، راهنمای کتاب، ش. ۲۰، ۱۳۵۶، ۶۴۶)

جایگاه عناصر تزیینی نکاح‌نامه‌ها

در فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی، هنرهای کتاب‌آرایی شامل خوشنویسی، تذهیب، نگارگری و جلدسازی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار هستند. قبل از اسلام کتاب‌ها و آثار مانویان از نظر نوع خط، تذهیب و نقاشی سرآمد همه هنرها بوده است. نسخه‌پردازان مسلمان هم در ابتدا متأثر از این آثار بوده‌اند (محمّد، خزائی، هزار نقش، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی، ۱۳۸۱، چاپ اول، ص ۱۱)

در قرون اولیه، قرآن، مهم‌ترین کتاب آسمانی، مرتباً توسط هنرمندان خوشنویس نسخه‌پردازی می‌شد. در کنار آن از هنر تذهیب برای هر چه زیباتر جلوه دادن صفحات استفاده می‌شد. اوج تزیینات در سرلوحه‌ها و شمسه‌های اول کتاب‌ها به چشم می‌خورد. قابل ذکر است تا اواخر دوره سلجوقیان همه نسخ خطی با یک یا چند شمسه و سپس سرلوح شروع می‌شد (محمّد، خزائی، هزار نقش، تهران، مؤسسه مطالعات هنر اسلامی، ۱۳۸۱، چاپ اول، ص ۱۲)

کاربرد عناصر تزیینی در اسناد نیز چندان تفاوتی با نسخ خطی ندارد و تذهیب قباله‌ها عموماً بر قالبی

استوار می‌شود که صفحه‌آرایی قباله از پیش تعیین کرده است. الگو و قالب کلی سند بر اساس تقسیمات سنجیده سطوح و ایجاد فضاهای مجزاً برای صفحه‌آرایی و تنظیم بخش‌های مختلف سند انجام می‌پذیرد. علاوه بر این تقسیمات، بافت، رنگ و شکل جزییات این سطوح نیز روابط موزونی بین تمام اجزا برقرار ساخته که ارزش هنری کار را تکامل می‌بخشند. در نکاح‌نامه‌ها صرفاً با یک صفحه منقوش رو به رو نیستیم بلکه با شاهکاری مرگب از کادرها و فضاهای متفاوت سروکار داریم که هر یک علاوه بر ایفای نقش مربوطه، عاملی در جهت ارتقای زیبایی بصری کل کار نیز به شمار می‌رود. سطوح مثبت و منفی، بسیار حسابگرانه به گونه‌ای در کنار یکدیگر نشسته‌اند که هیچ یک دارای نقش انفعالی نبوده و به عاملی بدل می‌شوند برای جلوه بهتر و بیشتر بخش‌های هم‌جوار. کلیه عناصر بصری اعم از خط، نقطه و سطح بسیار به جا به کار رفته شده تا مجموعه‌ای مرکب از تمامی کیفیات بصری از جمله تعاون و تعادل، تقارن و عدم تقارن، پویایی و ایستایی، ریتم و... را با زیباترین شیوه به نمایش گذارد. در همین حال کاربرد رنگ‌ها با بالاترین کیفیت و زیباترین ترکیب‌ها، ارزش کار را افزون ساخته است (مرضیه، باقرزاده، همان، صص ۴۱ و ۴۲)

عقدنامه‌های موجود در مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک دارای دو نوع کتابچه‌ای و طوماری هستند. این نکاح‌نامه‌ها اگرچه از ساختار ادبی یکسانی برخوردارند اما از جنبه ارزش‌های هنری می‌توان آنها را به طور جداگانه بررسی نمود.

اندازه و تعداد صفحات از عوامل مهمی هستند که هنرمند در خلّاقیت هنری خود در صفحه‌آرایی و تزیینات هر یک از انواع سند با آن رو به روست. در قباله‌های نوع طوماری از کاغذ کشیده و بلند استفاده می‌شد که در تداوم و دنباله شکل فرامین قرار می‌گرفت. در این اسناد به واسطه قطع بزرگشان دست هنرمند در استفاده از عوامل بصری کاملاً باز است به نحوی که تمامی ایده و خلّاقیت هنری خود را در یک سطح واحد پیاده و اجرا نماید. از این منظر می‌توان آن را به یک تابلو هنری تشبیه نمود. از طرف دیگر جای‌گذاری تمامی بخش‌ها در یک صفحه واحد و ایجاد هماهنگی بین آنها از پیچیدگی کار به شمار می‌آید (مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک، اسناد شماره ۱۳۹۲-۳۱۰-۲۱۱۰ و ۱۳۹۳-۳۱-۲۳۷۰)

در قطع کتابچه‌ای با توجه به تعداد صفحات، هنرمند

می‌تواند موضوع کار خود را به بخش‌های مختلف تقسیم نماید. این موضوع گرچه از محسّنات کار به شمار می‌آید اما در عین حال قطع کوچک‌تر، تا حدّی هنرمند را در به کارگیری ایده‌هایش محدود می‌نماید. (Amir h.Zekrgoo, the sacred art of marrege Islamic art museum Malayia, 2000, p12)

هنرمند ایرانی معمولاً در محدوده‌ای مشخص و از پیش تعیین شده کار می‌کند که به هر حال او را وا می‌دارد تا انضباط و خلاقیت را کنار هم پیش ببرد. تذهیب‌گر در درجهٔ اوّل ملزم است با نوشته‌ای کار کند که ترتیب قرار گیری‌اش در صفحه، از ید اختیار او خارج و به سلیقه و تشخیص خطاط مربوط می‌شود و او ناچار است با همین محدودیت کنار بیاید، دقیقاً نظیر محدودیتی که یک نقاش و تصویرگر کتاب گرفتارش بوده است. (مضمون و حدود نقاشی را خطاط تعیین می‌کرده و به همین دلیل است که گه‌گاه می‌بینیم نقاش با چه ولعی کنارهٔ حدود جدول کشی شدهٔ صفحه را می‌شکند و بقیهٔ نقاشی را تا حاشیه ادامه می‌دهد).

تذهیب‌گر می‌داند جاهایی لازم است جهت مهر و امضای علما و شهود خالی بماند، پس برای این مسأله نوعی قالب از پیش طراحی شده در نظر می‌گیرد. یعنی در حاشیهٔ متن اصلی، فضاهای بیضی شکل منظم و مکرّری را خالی می‌گذارد و تصمیم می‌گیرد که مهر و امضاها را همانجا بزنند و بنویسند (آیدین، آغداشلو، کاتالوگ نمایشگاه قباله‌های ازدواج سدهٔ سیزدهم و چهاردهم هجری قمری، موزه نگارستان، مقدّمه) (تصویر شمارهٔ ۱).

تصویر شمارهٔ ۱،
مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک، سند
شمارهٔ ۱۳۹۲-۳۱-۰۰۶۰۰

در اینجا ذکر این نکته نیز ضروری است که استفاده و کاربرد عناصر هنری و تزئینی عقدنامه‌ها در همهٔ طبقات اجتماعی جامعهٔ عصر قاجار کاربرد نداشته است و بیشتر مختص قشر متوسط و مرفّه جامعه بوده است (که البته در میان آنها نیز تفاوت‌های چشمگیری در کیفیت کار دیده می‌شود) با دقت در نکاح نامه‌های طبقات پایین و مناطق روستایی متوجه این تمایز می‌شویم.

آرایه‌های هنری به کار رفته در نکاح نامه‌های کتابخانه و موزهٔ ملی ملک:

مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک دارای ۲۲ سند نکاح‌نامه است. اکثر نکاح نامه‌های موجود در مؤسسه دارای آرایه‌های هنری رایج در زمان ایجاد خود بوده‌اند که با توجه به فرد صاحب اثر و جایگاه اجتماعی وی درجهٔ استفاده از این نوع آرایه‌ها در آنها متفاوت است. مهم‌ترین این عقدنامه‌ها متعلّق به میرزا تقی خان امیرکبیر و ملک زاده خانم، خواهر ناصرالدین شاه است که در نهایت زیبایی تذهیب شده است. قدیمی‌ترین این عقدنامه‌ها از سال۱۱۹۸ق. به یادگار مانده (مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک، سند شمارهٔ ۲۲۹۲-۳۱-۰۳۹۳) و جدیدترین آن متعلّق به سال ۱۳۴۸ق. است (مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک، سند شمارهٔ ۰۰۶۰۲-۱۳۹۲-۳۱).

عناصر تزئینی موجود در این نکاح‌نامه‌ها که به صورت کتابچه‌ای و طوماری هستند تا حدودی مشترک است که در اینجا به معرفی و بررسی این عناصر مشترک می‌پردازیم:

تذهیب

در فرهنگ‌های فارسی تعریف دقیقی از تذهیب وجود ندارد؛ تعریفی که ما را به اصل و منشأ این هنر رهنمون باشد. در برخی از کتاب‌های قدیمی و اغلب تذکرها فقط نامی از نقاشان و مذّه‌بان آمده است که این برای دریافت معنای تذهیب کافی نیست. در لغت‌نامه‌ها، تذهیب را زر گرفتن و طلاکاری دانسته‌اند اما این هم تمام معنای تذهیب نیست. به هر حال می‌توان تذهیب را مجموعه‌ای از نقش‌های بدیع و زیبا دانست که نقاشان و مذّه‌بان برای هر چه زیباتر کردن کتاب‌های مذهبی، علمی، فرهنگی، تاریخی، دیوان اشعار، جنگ‌های هنری و قطعه‌های زیبای خط به کار می‌برند. استادان تذهیب این مجموعه‌های زیبا را در جای جای کتاب‌ها به کار می‌گیرند تا صفحه‌های زرّین ادبیّات جاودان و متن‌های مذهبی سرزمین خود را زیبایی دیداری ببخشند، بدین ترتیب است که کناره‌ها و اطراف صفحات، با طرح‌هایی از شاخه‌ها و بندهای اسلیمی، ساقه، گل‌ها و برگ‌های ختایی، شاخه‌های اسلیمی و گل‌های خطایی و یا بندهای اسلیمی و خطایی و... آذین می‌شوند(اردشیر، مجرد تاکستانی، تهران، سروش، ۱۳۷۵، چاپ دوم ، ص۲۶) (تصویر شمارهٔ ۲).

تصویر شمارهٔ ۲، مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک،
عقدنامهٔ شمارهٔ ۱، اهدایی خانم دستغیب

تصویر شمارهٔ ۴، مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک،
عقدنامهٔ شمارهٔ ۵، اهدایی خانم دستغیب

و ارشاد اسلامی، بهار ۱۳۸۰، چاپ اوّل، ص۲۸۳). در نکاح‌نامه‌ها معمولاً عبارت «بسم الله الرحمن الرحیم» و یا «هو المؤلّف بین القلوب» در داخل کتیبه نوشته می‌شد. در صورتی که کتیبه و سرلوح با هم باشند آن را سرلوح مزدوج می‌نامند. (تصویر شمارهٔ ۴)

کتیبه و سرلوح در واقع دروازهٔ ورود سند بوده و همان طور که ذکر شد محملی مناسب برای عبارات مقدّس و اشارات الهی است. این بخش معمولاً با زیباترین پیرایه‌ها و به رنگ‌های طلایی، نقره‌ای، قرمز و آبی آراسته می‌شود. کاربرد سرلوح بیشتر در عقدنامه‌های کتابچه‌ای است.

رنگ‌ها

نکاح‌نامه‌ها معمولاً از رنگ آمیزی بسیار چشمگیر و دلنوازی برخوردارند و هر زمان با شکل و شمایل و رنگ و لعابی خاص آراسته می‌شوند. رنگ یکی از جلوه‌های اساسی هنر پر رمز و راز پارسیان است و در بین هنرمندان، حکمای قدیم، عرفا و شعرا مقامی بس ارزشمند دارد. رنگ‌هایی که حتّی در کوچک‌ترین جزئیات کار، با آگاهی، دقت و ظرافت تمام انتخاب شده است. نکتهٔ

تعریف جامع‌تر از تذهیب آن است که نجیب مایل هروی در کتاب «کتاب‌آرایی در تمدّن اسلامی» ارایه می‌دهد: تذهیب در لغت به معنای زر اندود کردن و طلاکاری و در عرف نسخه‌آرایی به نقوشی گفته می‌شود منظم که با خطوط مشکی و آب طلا کشیده و تزئین شده باشند و رنگ دیگری در آن به کار نرفته باشد. (تصویر شمارهٔ ۳)

سرلوح

بسیاری از عقدنامه‌ها در صفحهٔ آغاز، دارای شکلی هندسی هستند که ماندگی به محراب و ایوان دارد و مزین است به خطوط هندسی یا گل و برگ، به زر و الوان دیگر. این شکل منقّش را سرلوح می‌نامند. بر سرلوح شکل گل و برگ ریز و نرمی نقش می‌شود(اردشیر، مجرد تاکستانی، همان، ص ۲۸).

گاه در زیر سرلوح شکل هندسی کشیده شده است مانند مستطیل – که اصطلاحاً به آن کتیبه می‌گویند- در داخل کتیبه یا «بسمله» را می‌نوشتند و یا نام کتاب یا مؤلّف را (نجیب، مایل هروی، تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، تهران: وزارت فرهنگ

قابل توجه در تزیینات نکاح‌نامه‌ها کاربرد بسیار زیاد رنگ‌های قرمز، آبی و طلایی است (اسناد شمارهٔ ۰۰۵۹۸-۱۳۹۲ و ۰۰۰۴۵-۱۶-۰۰۰۰ و ۱۳۹۲-۳۱-۰۲۱۱۱)

رنگ آبی از رنگ‌هایی است که در هنر ایران به وفور استفاده شده و به طور کلی در همهٔ شئون زندگی ایرانی، جلوه‌گر است و مردم سرزمین ما به رنگ آبی که به لاجوردی شهره است و گروه رنگ‌های وابسته بدان علاقهٔ زیادی داشته‌اند. آبی نشانهٔ حکمت است و آبی آسمانی پلی است میان این جهان و جهان دیگر و رنگی ابدی و ازلی است، دارای قدرتی است که در نهایت عظمت خود به تاریکی می‌گراید و روان ما را به امواج ایمان، به مساحت بی‌انتهای روح سوق می‌دهد. آبی برای ما به مفهوم ایمان و برای چینی‌ها سنبل فناپذیری است و همیشه به قلمرو بالا اشاره دارد (چیت سازیان، ۱۳۸۲، ص ۱۱۰).

آبی و طلا آنقدر تضاد دارند که یکدیگر را به شدّت تقویت کنند. اما در محدودهٔ سه رنگ اصلی، تعادل کامل نه از دو رنگ که صرفاً از سه رنگ حاصل می‌آید. اختیار دو رنگ و وانهادن رنگ سوم یا تنزل آن تا حدّ رنگی فرعی بدین معناست که بالضرورة تعادل بر هم بخورد و یک جانب سنگین‌تر شود اما همین خود می‌تواند روشی باشد برای ایجاد و تقویت تأثیر مورد نظر. طلا دارای سرزندگی است که عمق و ژرفای آبی را تعدیل می‌کند (مارتین، لینگز، هنر خط و تذهیب قرآنی، ترجمه: مهرداد قیومی بیدهندی، تهران: گروس، ۱۳۷۷، ص ۷۷، ۷۸)

رنگ قرمز، رنگ لذّت روحانی که در تذهیب با عنوان شنجرف یا شنگرف، شناخته شده، در دستهٔ رنگ‌های گرم قرار گرفته است و عمدتاً برای رسیدن به تعادل بصری، همنشین رنگ‌های سرد می‌شود و کاتبان عنوان‌ها، سرفصل‌ها و آیات و اخبار را با آن کتابت و مذهبّان و نقاشان در کشیدن جدول و کمند و دیگر آرایش‌های نسخ از آن استفاده می‌کرده‌اند (نجیب، مایل هروی، همان، ص ۲۸۵).

زنگار در عرف نسخه‌آرایان به محلولی گفته می‌شود سبز رنگ، که از زنگ مس به دست می‌آید و آن را به نام سبزی نیز می‌خوانده‌اند (نجیب، مایل هروی، همان، ص ۲۸۶). رنگ سبز رنگ بهشتی به شمار می‌آید و در عرفان اسلامی از جایگاه رفیعی برخوردار است. رنگ سبز نشانی از حیات دل است، ارزشمندی رنگ سبز از همین جا مایه می‌گیرد (شکاری نیری، ۱۳۸۲ جایگاه

رنگ در فرهنگ و هنر اسلامی، مدرس هنر، دورهٔ اوّل، بهار ۱۳۸۲، ص ۱۷۷) (مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک، عقدنامهٔ شمارهٔ ۲، اهدایی خانم دستغیب)

رنگ طلایی از اهمّیت بایسته برخوردار بود. از طلا برای زیباتر کردن و هماهنگی بیشتر بخشیدن به یک طرح تذهیب استفاده می‌شود (مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک، سند شمارهٔ ۱۳۹۲-۳۱-۰۰۵۹۹). در قدیم به ویژه به عهد سلجوقی، ورق طلا را بر روی کاغذ می‌چسبانَدند و سپس طرح‌هایی را بر روی آن پیاده می‌کردند. بعدها طلا را به وسیلهٔ سریشم و یا عسل حل می‌کردند (عسل بهتر و راحت‌تر طلا را حل می‌کند) سپس آنها را می‌شستند پاک می‌کردند و بعد از زدن بر روی کاغذ مورد نظر آن را مهره می‌زدند و بزّاق می‌کردند که به آن پخته می‌گفتند و یا آنکه طلای حل شده را مهره می‌زدند و در نتیجه رنگ طلایی مات به دست می‌آمد. گاهی طلا را با وسیله‌ای مانند سنجاق فشار می‌دادند تا فرو رفتگی ایجاد شود که به آن سنجاق نشان می‌گفتند. این روش بیشتر در دورهٔ قاجار مرسوم بود. نقره هم برای رنگین‌تر کردن و متفاوت ساختن رنگ‌های تذهیب کاربرد دارد. نقره را به مانند طلا می‌کوبیدند و بعد با سریشم و یا عسل حل می‌کردند. با افزودن نقره با طلا رنگ‌های متفاوت به دست می‌آید (اردشیر، مجرد تاکستانی، همان، ص ۲۹).

شمسه

نقوش تزیینی در فرهنگ و هنر ایرانی- اسلامی جایگاهی فراتر از زیبایی ظاهری دارد. گرچه زیبا جلوه دادن آثار هنری خود یکی از شاخصه‌های مهم هنر اسلامی است ولی این هنر از ارزش‌های والاتری نیز برخوردار است. هر نقش فقط رنگ و شکل نیست بلکه معنایی هم دارد. در حقیقت ظاهر هر نقش در هنر اسلامی در آغاز، حکم دیدن یک معنای نادیدنی و باطنی است. مطالعه و پژوهش در این بعد از هنر اسلامی مطمئناً احیا و درک بسیاری از مفاهیم نمادین هنر اسلامی را پی خواهد داشت (محمدخزائی، مجموعه مقالات اوّلین همایش هنر اسلامی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲، ص ۱۴۱)

هنرمندان مسلمان علاوه بر ابداع نقش‌های نمادین مطابق با فرهنگ اسلامی، بسیاری از نقش‌های نمادین ایران باستان مثل قرص خورشید(شمسه) و... را تعدیل و با هماهنگ ساختن با جهان بینی اسلامی، آن را مجدداً احیا نمودند (محمّد، خزائی، همان، ص ۱۳۱).

شمسه در لغت مرگب است از شمس+ ه اسمی و در عرف نسخه‌آرایان و مذهبّان شکلی را گویند مدوّر به سان قرص خورشید که منقّش و زراندود شده باشد و دارای شعاع‌هایی به اطراف که اصطلاحاً به آن شرفه می‌گویند (نجیب، مایل هروی، کتاب‌آرایی در تمدّن اسلامی، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲، ص ۶۸۷) و اغلب به رنگ لاجورد و منقوش است (اردشیر، مجرد تاکستانی، همان، ص ۲۸).

شمسه از جمله عناصری است که به طور گسترده در تزیین عقدنامه‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. در نکاح‌نامه‌های کتابچه‌ای از ششمه بر روی جلد آن استفاده می‌شده و در وسط روی و پشت جلد قرار می‌گیرد و هم پس از صفحات بدرقهٔ آغاز کتاب، بر زمینهٔ ظهر ورق و در نسخه‌های قرآنی، در حواشی به کار برده می‌شده است. میانهٔ شمسّه روی جلد را با نقوش اسلیمی یا گل و بوته و... می‌آراسته‌اند (نجیب، مایل هروی، پیشین، ص ۶۸۷) (تصویر شمارهٔ ۵).

در شکل طوماری آن، ششمه اغلب به صورت ستاره‌ای هشت پر در سرلوح و یا حاشیهٔ سمت راست قرار می‌گیرد. (تصویر شمارهٔ ۶)

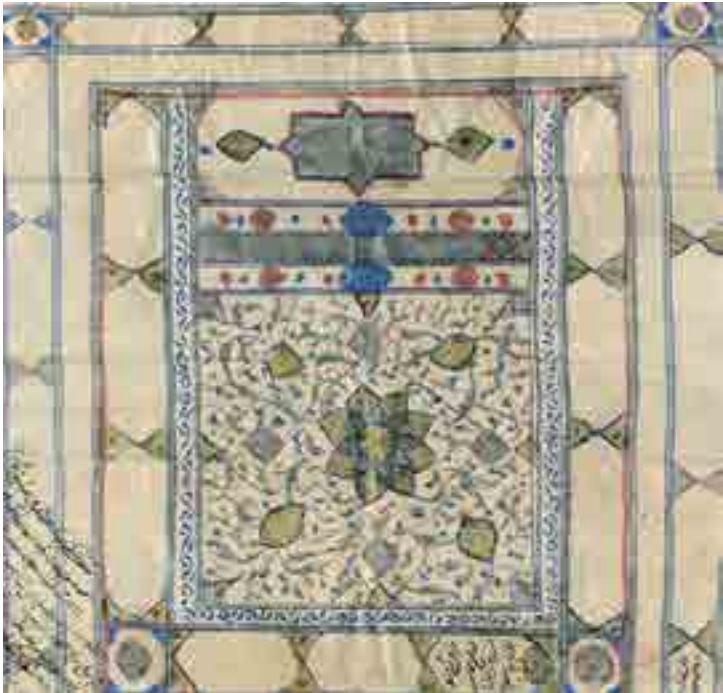
جدول و کمند

یکی دیگر از عناصر تزیینی ثابت در نکاح‌نامه‌ها که شیوه‌ای معمول در صفحه‌آرایی سنتی نیز محسوب می‌گردد، جدول کشی یا جدول‌بندی است. جدول در لغت به معنای جوی و در عرف مذهبّان و جدول‌کشان، خطوط متوازی است که گرداگرد صفحه نوشته و یا در فواصل سطور می‌کشیده‌اند. غالباً جدول چهارسوی صفحه را در بر گرفته، برخلاف کمند که سه جانب آن را می‌پوشانده است. (تصویر شمارهٔ ۷) جدول ممکن است ساده باشد و با یک خط کشیده شود و ممکن است تزیینی باشد و دارای چند خط و محزّر باشد؛ یعنی یک یا دو جانب آن را تحریر کرده و پس از کتابت صفحات یک کتاب آن را با زر، نقره یا الوان دیگر مجدول کرده باشند (نجیب، مایل هروی، تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، ص ۶۰۵ و ۶۰۶).

علاوه بر جدول در این بخش از عقدنامه‌ها عنصر دیگری به کار می‌رفت که به کمند شهرت داشت. کمند عبارت است از خطوطی مستقیم که از سه جانب، جدول را محصور می‌کند. کمند نیز مانند جدول، گاه ساده بوده و با یک خطّ مشکی یا الوان کشیده می‌شده

► تصویر شمارهٔ ۵، مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک، سند شمارهٔ ۱۳۹۲-۳۱-۰۰۵۹۹

▼ تصویر شمارهٔ ۶، مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک، سند شمارهٔ ۱۳۹۲-۳۱-۰۲۱۱۰

تصویر شمارهٔ ۷،
مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی
ملک، سند شمارهٔ ۰۵۹۸-۰۰۳۱-۱۳۹۲

و گاه مرگب بوده و با زر و مشکی و دیگر الوان ترسیم می‌شده است (نجیب، مایل هروی، تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، ص ۲۸۲)

قاعدهٔ نحوست تربیع

از جمله ویژگی‌های بارز اسناد و به ویژه عقدنامه‌های کتابخانه و موزهٔ ملی ملک که در بسیاری از آنها مشاهده می‌شود، بریدگی است که در قسمت سمت راست و پایین سند به چشم می‌خورد. اگر در اسناد دورهٔ قاجار و دوره‌های قبل از آن دقت کنیم متوجه می‌شویم که در اکثر آنها قاعدهٔ نحوست تربیع رعایت شده است. منظور از قاعدهٔ مذکور، جدا کردن بخشی کوچک از گوشهٔ راست پایین اسناد و یا ایجاد انحراف در اضلاع شکل چهارگوش سند به منظور باطل کردن شکل مربع و دفع نحوست تربیع نجومی است

که سنتی کهن در اسناد دورهٔ اسلامی به شمار می‌رود. بر اساس نمونه‌های موجود اسناد، می‌توان چهار شکل کندن، بریدن، نشان دادن نقص با کج کشیدن خطوط جدول و تا کردن گوشهٔ پایین سند را برای آن ارایه کرد (عمادالدین، شیخ‌الحکمایی، نحوست تربیع و تجلی این باور در اسناد دورهٔ اسلامی ایران، نامهٔ بهارستان، سال هشتم و نهم، پاییز ۱۳۸۷، دفتر ۱۴-۱۳، ص ۹۲). این قاعده در خصوص نکاح‌نامه‌ها که سعد یا نحس بودن آن از اهمّیت بیشتری برخوردار بود نیز صدق می‌کند. (تصویر شمارهٔ ۸)

تصویر شمارهٔ ۸، مؤسسهٔ کتابخانه و موزهٔ ملی ملک،
سند شمارهٔ ۰۲۲۸۷-۰۰۳۱-۱۳۹۲

جمع بندی:

به طور کلی می‌توان گفت یک قبالهٔ ازدواج محصول کار چندین هنرمند از جمله خطاط، نقاش، مذهب، جدول‌کش و... بوده و نتیجهٔ آن ترکیبی است از هنر همهٔ این هنرمندان که برخی از آنها برای ما شناخته شده نیستند. حاصل خلّاقیت این هنرمندان مرز نمی‌شناسد و هر دم جلوه‌ای متفاوت از زیبایی و شکوه را در برابرمان ظاهر می‌کند؛ گاه تذهیب مفصّل با اشکال و رنگ‌های متضاد و گاه تشعیرهای آرام و چشم‌نواز. آنچه مهم است وجود چنین آثاری ماندگار در تاریخ و فرهنگ ایرانیان است که نشان از تمدّن پیشرفته و ماندگاری آنها دارد. عناصر ظاهری عقدنامه‌های دورهٔ مورد بررسی این تحقیق نیز از مظاهر بارز فرهنگ و هنر این خاک و بوم است که در آن زمان به دست توانای هنرمندان نقش بسته و بیانگر جلوه‌های بارز تاریخ و فرهنگ جامعهٔ ایرانی بوده و کمک شایانی به شناخت این جنبه از فرهنگ دورهٔ خود می‌کند.

کتاب‌ها:

محمد، خزائی، هزار نقش، تهران: موسسه مطالعات هنر اسلامی، ۱۳۸۱، چاپ اول
آیدین، آغداشلو، کاتالوگ نمایشگاه قباله‌های ازدواج سده‌ی سیزدهم و چهاردهم هجری قمری، موزه نگارستان اردشیر، مجرد تاکستانی، شیوه تذهیب، تهران :سروش، ۱۳۷۵، چاپ دوم
نجیب، مایل هروی، تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بهار ۱۳۸۰، چاپ اول
مارتین، لینگز، هنر خط و تذهیب قرآنی، ترجمه: مهرداد قیومی بیدهندی، تهران: گروس، ۱۳۷۷
محمد، خزائی، مجموعه مقالات اولین همایش هنر اسلامی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲
نجیب، مایل هروی، کتاب آرایبی در تمدن اسلامی، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲
Amir h.Zekrgoo,the sacred art of marrege Islamic art museum Malayia,2000

مقالات:

عمادالدین، شیخالحکمایی، نحوست تربیع و تجلی این باور در اسناد دوره اسلامی ایران، نامه بهارستان، سال هشتم و نهم، پاییز ۱۳۸۷
آغداشلو، آیدین، قباله های نکاح، راهنمای کتاب، ش ۲۰، ۱۳۵۶
شکاری نیری، جایگاه رنگ در فرهنگ و هنر اسلامی، مدرس هنر، دوره اول، بهار ۱۳۸۲

پایان نامه ها:

بافرزاده، مرضیه، قباله های ازدواج دوران قاجار(قرن سیزدهم و چهاردهم)، دانشگاه الزهراء، کارشناسی ارشد، مهرماه ۱۳۸۵
آرشیو اسناد موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک